

המאפיינים היהודיים של המדינה - הלכה למעשה

מדינת ישראל מוגדרת כמדינה יהודית. כך קובעת הכרזת העצמאות: "אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל היא מדינת ישראל", כך נקבע גם בהחלטה 181מכ"ט בנובמבר, של עצרת האומות המאוחדות. ישראל מוגדרת כמדינה יהודית ודמוקרטית גם בחוקי היסוד שלה: סעיף 7א לחוק יסוד "הכנסת" וסעיפי המטרה בחוק יסוד "חופש העיסוק" ובחוק יסוד "כבוד האדם וחירותו":

"זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך חיי האדם - קדושת חייו ובהיותו בן חורין, והן יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל. חוק יסוד זה - מטרתו להגן על כבוד האדם וחירותו, כדי לעגן בחוק יסוד את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית" (מתוך חוק יסוד כבוד האדם וחירותו).¹

המונח "מדינה יהודית" יכול להתפרש בשלושה היבטים:

1. ההיבט האתני - מדינת לאום של היהודים בהיבט האתני-דמוגרפי.
2. היבט התרבותי - מדינת לאום המכוונת לטיפוח מורשת וערכים יהודיים
3. ההיבט הדתי - מדינה יהודית החורטת על דיגלה את קידום הדת היהודית על ידי המדינה במרחב הציבורי.

פרק זה עוסק במאפייניה של מדינת ישראל כמדינה יהודית בשלושת ההיבטים הנזכרים. בפרק נלמד על מאפיינים שונים של ישראל כמדינה יהודית, חלקם שנויים במחלוקת בחברה הישראלית וחלקם לא, חלקם ניתנים לסיווג ברור לפי ההיבטים שצוינו בעוד שבאחרים הסיווג מורכב ולא פעם עצם הסיווג שנוי במחלוקת.

השאלות המרכזיות שנעסוק בהן בפרק הן:

כיצד באה לידי ביטוי היותה fe המדינה מדינה יהודית בהיבט הפאואמי?

כיצד באה לידי ביטוי היותה fe המדינה מדינה יהודית בהיבט התרבותי?

¹ על חוקי יסוד ראו בהמשך הספר.

כיצד באה לידי ביטוי היותה של המדינה מדינה יהודית בהיבט הדתי?

בשלושת היבטים נכיר דוגמאות של חקיקה ופסיקה, מוסדות ממלכתיים, סמלים ומוסדות שמבטאים את היותה של המדינה מדינה יהודית.

כיצד באה לידי ביטוי היותה של המדינה מדינה יהודית בהיבט הפלאומי?

דמוגרפיה*

במדינת ישראל מרבית האוכלוסייה היא יהודית. המיעוט מורכב מבני דתות אחרות, מוסלמים, דרוזים ונוצרים. מקורות הגידול העיקריים של האוכלוסייה היהודית בישראל: הם ריבוי טבעי ועלייה. ישראל הפכה משנות ה-2000 למרכז היהודי הגדול ביותר בעולם.

להלן נציג דוגמאות לחקיקה ופסיקה המבטאות את יהדותה של המדינה בתחום הלאומי- אתני, יש לציין שלחלק מהדוגמאות יש ביטוי ליותר מהיבט אחד.

חקיקה ופסיקה המבטאות את היותה של המדינה מדינתו של העם היהודי כולו
חוק השבות (תשי"א 1950, תוקן ב-1970): על חוק זה אמר בן גוריון: " חוק השבות הוא מחוקי השתייה [בסיס] של מדינת ישראל"² החוק קובע, כי "כל יהודי זכאי לעלות ארצה". החוק מאפשר לכל יהודי באשר הוא לשוב למולדת היהודית ההיסטורית ולקבל, לפי **חוק האזרחות** (תשי"ב 1952) אזרחות ישראלית באופן אוטומטי עם עלייתו. החוק מבטא את המחויבות של הכרזת העצמאות ש"מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות". **מטרותיו** העיקריות של החוק הן: לממש את זכותו של כל יהודי לעלות למדינה המיועדת לו, לבטא את היותה של מדינת ישראל מדינתו של העם היהודי כולו. וליצור רוב יהודי במדינת ישראל, כדי להבטיח את היותה של המדינה מדינת לאום יהודית.

יש להדגיש כי חוק השבות מבטא היבט **לאומי** יותר מאשר דתי או תרבותי, שכן החוק מעניק זכות עלייה לבני העם היהודי ללא תלות בזיקתם לתרבות או לדת היהודית

² דברי הכנסת (6) תשי"א, עמ' 2035-2037..

***דמוגרפיה** (מיוונית דמוס = עם, אוכלוסייה; גרפיה = רישום, תיעוד) היא תחום דעת במדעי החברה ובגאוגרפיה, העוסקת בחקר ותיעוד האוכלוסייה, בהרכבה, ובתמורות החלות בה עם הזמן. כמו: גודל האוכלוסייה, הגידול בה, הרכבה ופיזור הגאוגרפי.

ולמידת תרומתם הצפויה לחיזוקה של התרבות או הדת היהודיים בישראל. כמו כן מאפשר החוק עלייה של לא יהודים על פי ההלכה, שיש להם קשר משפחתי ליהודים. כמו בני זוג, בנים ונכדים ובני זוגם.

חוק השבות, תש"י-1950 כל יהודי זכאי לעלות ארצה.	1. הזכות לעלייה
(א) יהודי שבא לישראל ולאחר בואו הביע את רצונו להשתקע בה, רשאי בעודו בישראל, לקבל תעודת עולה.	2. תעודת עולה
א.4. (א) הזכויות של יהודי לפי חוק זה והזכויות של עולה לפי חוק האזרחות, תשי"ב-1952, וכן הזכויות של עולה לפי כל חיקוק אחר, מוקנות גם לילד ולנכד של יהודי, לבן זוג של יהודי ולבן זוג של ילד ושל נכד של יהודי; להוציא אדם שהיה יהודי והמיר דתו מרצון.	4. זכויות בני משפחה
ב.4. לעניין חוק זה, "יהודי" – מי שנולד לאם יהודייה או שנתגייר, והוא אינו בן דת אחרת.	הגדרה

הוויכוח על נחיצותו של חוק השבות³

רבים סבורים שחוק השבות הוא חוק ראוי וחשוב ויש להותירו כפי שהוא. אולם יש הסבורים שאין צורך יותר בחוק השבות ויש לבטלו בעוד אחרים סבורים שיש להשאירו ואפילו להרחיב את אפשרות העלייה לנין של יהודי.⁴ יש אחרים הטוענים שיש הצדקה להמשך קיומו של חוק השבות, אולם תומכים בצמצום זכאי חוק השבות למשל ביטול האפשרות של נכד של יהודי, שאינו יהודי לעלות, או שיוכל לעלות רק אם סבו או סבתו היהודים. נציג מספר עמדות.

חוק השבות הוא אחד החוקים החשובים ביותר של מדינת ישראל. הוא אבן יסוד של בניית הארץ: קיבוץ גלויות למולדתנו. אומנם הקמנו מדינה, אבל משימתנו עדיין רחוקה מלהסתיים. העידן הפוסט-ציוני טרם הגיע, משום שהמדינה צריכה חיזוק.

מה שחשוב באמת הוא שמדינת ישראל מהווה אי בודד בעולם, שבו היהודים יכולים להרגיש בטוחים. לאור עובדה פשוטה זו – שהיא הסיבה לעצם קיומנו – מדינת ישראל צריכה להיות מוכנה לקלוט כל יהודי שרוצה להתגורר כאן, ואפילו להושיט יד ולהקל על קליטתו בארץ. חוק השבות הוא הברית בין ישראל לבין יהודי התפוצות, וביטולו יביא לנתק מוחלט בינינו לבין יהדות העולם. ברית זו דורשת הדדיות, ויהדות העולם אכן נושאת בחלק מהנטל. (חיים צ'סלר, "כולנו עולים חדשים" Ynet 30.12.01).

הסבירו את הנימוקים של הכותב לתמיכתו בחוק השבות.

³ על השאלה האם חוק השבות ייחודי למדינת ישראל או שקיימים חוקים כאלו במדינות אחרות נעסוק בחלק השלישי של הספר.

⁴ מופיע בהצעת תיקון לחוק השבות (מתן זכויות עולה לנין של יהודי) של אברהם פרוז התשס"ה 2005.

קרקעות

לפני הקמת מדינת ישראל, נקטה התנועה הציונית בפעולות נמרצות לטובת הקמת יישובים בארץ ישראל המיועדים ליהודים. קק"ל* הייתה כלי מרכזי בביצוע מדיניות זו ושמה דגש מרכזי על פיזור האוכלוסייה היהודית ברחבי הארץ, כדי להבטיח תשתית התיישבותית להקמת בית לאומי לעם שהתנועה הציונית מעוניינת להביא ארצה מכל קצוות תבל.

נשאלת השאלה, האם מדינת ישראל, כמדינת לאום יהודית יכולה להמשיך ולעודד הקמת יישובים המיועדים ליהודים בלבד או שמחויבותה של המדינה כמדינה דמוקרטית לשוויון מלא בין כלל אזרחיה מחייבת התייחסות שוויונית ועליה לנקוט במדיניות הקצאה של קרקעות המדירה אזרחים ערבים?

במשך עשרות שנים, נקטה מדינת ישראל במדיניות הממשיכה את עידן התנועה הציונית על אף שכבר הוקמה מדינה. ממשלת ישראל יזמה הקמת מאות יישובים יהודים חדשים ולא הקימה כלל יישובים ערבים חדשים. ממשלת ישראל אף חתמה בשנת 1957 על אמנה עם קק"ל בה הצהירה על שותפות מטרות עימה. בעקבות זאת, חוקקה הכנסת בשנת 1960 שלושה חוקים, ביניהם גם חוק יסוד, שאיחדו את ניהול קרקעות המדינה וקרקעות קק"ל תחת גוף אחד: רשות מקרקעי ישראל (בשמו הקודם: מינהל מקרקעי ישראל).

מדיניות הקמת יישובים המיועדים דווקא ליהודים נבחנה לראשונה בבג"צ בשנת 1978.

הקצאת קרקעות להתיישבות יהודית בראי בית המשפט

בג"ץ בורקאן 114/78 אזרח ירדני, תושב ירושלים ביקש לרכוש דירה, ברובע היהודי בעיר העתיקה, ואשר הוצעת למכירה רק למי ששרת בצה"ל או ששוחרר מצה"ל מסיבות מוצדקות. לטענת העותר מדובר באפליה פסולה על רקע לאום ודת. בית המשפט קיבל את הטענה לפיה הקריטריון של שירות צבאי אינו אלא כיסוי לייעוד הרובע ליהודים בלבד אך קבע בכל זאת שמדובר במדיניות לגיטימית. בית משפט קבע כי שיקום הרובע היהודי בירושלים צריך להיעשות, כדי שליהודים יהיה רובע משלהם ליד רובעי הדתות האחרות. בית המשפט דחה את העתירה של בורקאן וטען שאין אפליה פסולה בייחודו של הרובע היהודי ככזה, אלא הבחנה מותרת.⁵

⁵ על המושגים אפליה פסולה והבחנה נלמד בהמשך.

בפסק הדין כתב השופט חיים כהן: "שיקום הרובע היהודי בעיר העתיקה התעורר רק מפני שצבאות ירדן פלשו אליו וגירשו את היהודים ושדדו רכושם והרסו בתיהם. מטבע הדברים הוא שהשיקום בא לשם החזרת עטרת הישוב היהודי בעיר העתיקה לישנה, כדי שליהודים יהא שוב, כמו שהיה בעבר, רובע המיוחד להם, ליד רובעי המוסלמים והנוצרים והארמנים. אין כל הפליה פסולה בייחודם של הרובעים הללו, רובע רובע ועדתו."⁶

לעומת זאת בשנת 2000 בבג"ץ קעדאן- ניתן פסק דין הרואה בהקצאת קרקעות על ידי המדינה להתיישבות יהודית אפליה אסורה. עאדל ואימאן קעדאן תושבי באקה אל-גרבייה רצו לבנות בית ביישוב קציר, הסמוך למקום מגוריהם, שיכול להציע להם איכות חיים גבוהה. בקשתם להתקבל ליישוב נדחתה. האגודה לזכויות האזרח עתרה בשמם לבג"ץ. גם כאן נסוב דיון דומה לבג"צ בורקאן אודות קריטריון של שירות צבאי, ובסופו של דבר הדיון המשפטי נסוב על השאלה האם למדינת ישראל מותר להקצות קרקע ליישוב המיועד ליהודים בלבד. בפסק דין דרמטי שינה בג"צ את ההלכה שנקבעה בעניין בורקאן וקבע כי מדינת ישראל, כמדינה המחויבת בשוויון כלפי כלל אזרחיה אינה רשאית עוד להקים יישובים המיועדים ליהודים בלבד.

בפסק הדין כתב השופט ברק: "מדינת ישראל היא מדינה יהודית אשר בתוכה חיים מייעוטים, ובהם המיעוט הערבי. כל אחד מבני המיעוטים החיים בישראל נהנה משוויון זכויות גמור. אמת, מפתח מיוחד לכניסה לבית ניתן לבני העם היהודי [ראו חוק השבות, התש"ס1950]. אך משמצוי אדם בבית כאזרח כדן, הוא נהנה מזכויות שוות כמו כל בני הבית האחרים. ביטוי לכך ניתן בהכרזת העצמאות, אשר קראה "לבני העם הערבי, תושבי מדינת ישראל, לשמור על השלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה". אין, אפוא, כל סתירה בין ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית לבין שוויון גמור בין כל אזרחיה. נהפוך הוא: שוויון הזכויות בין כל בני האדם בישראל, תהא דתם אשר תהא ותהא לאומיותם אשר תהא - נגזר מערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית."⁷

נציין כי בית המשפט קיבל שיש לקבוצות מיעוט כמו חרדים, בדואים וכדומה זכות להקים יישוב המיועד רק לבני קהילתיהם, כדי לסייע להן לשמר את תרבותן הייחודית מול קבוצת הרוב הדומיננטית, אך קבע כי לקבוצת הרוב היהודי אין הצדקה להגנה תרבותית, כי לא מדובר בקבוצת מיעוט או בקבוצה תרבותית ייחודית במדינה.

היישוב קציר - חריש הוא מועצה מקומית במחוז חיפה בסמוך לנחל עירון ©ויקיפדיה העברית

משרד החוץ ובנק ישראל בקריית הממשלה פורסם על ידי Almog ביוני 2006 ©ויקיפדיה העברית

חוק יסוד ירושלים בירת ישראל קובע כי העיר ירושלים היא בירתה של מדינת ישראל. חוק יום ירושלים, תשנ"ח - 1998

⁶ בג"ץ 114/78, מוחמד סעיד בורקאן נ' שר האוצר ואח', פ"ד לב(2), 800
⁷ בג"צ 6698/95 עאדל קעדאן ואח' נ. מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1), 258

מציין את יום שחרור ירושלים העתיקה במלחמת ששת הימים כ"חג לאומי". הסיבה למעמד המיוחד של ירושלים ושל יום ירושלים במדינת ישראל היא הזיקה התרבותית ההיסטורית בין העם היהודי לבין העיר ירושלים. ירושלים הייתה בירתה של הממלכה היהודית בעת העתיקה ולאורך כל השנים. מאז הייתה הכמיהה לירושלים ערך מרכזי ביהדות. הדבר בא לידי ביטוי בין היתר, בכך שבתי הכנסת ברחבי העולם היהודי מכאנים לירושלים, ירושלים מוזכרת פעמים רבות בתפילה, יהודים מציינים ימי זיכרון על חורבנה של ירושלים העתיקה וזיכרונה מועלה בחתונות יהודיות.

בברכה הנאמרת לאחר אכילה
_ "וועל ירושלים עירך ועל ציון... והעלינו לתוכה ושמיחנו בבניינה, ונאכל מפריה ונשבע מטובה, ונברך עליה בקדושה ובטהרה." (מתוך סידור התפילה).

מוסדות ומשרדי ממשלה

לישראל מוסדות מדינה המבטאים את היות המדינה מדינה יהודית **בהיבט הלאומי**. לדוגמא: ד

המשרד לקליטת עליה אחראי על קליטתם של העולים היהודים בארץ בתחומי תעסוקה, מגורים, חברה ותרבות. זאת, בתיאום עם שאר משרדי הממשלה העוסקים בתחומים אלה.

תחומי הסיוע של המשרד לקליטת עליה:

- ייעוץ וליווי לעולה כפרט, כמשפחה, כקבוצה, כקהילה.
- סיוע כלכלי; ייעוץ, הלוואות, הכשרה מקצועית ומציאת תעסוקה.
- סיוע ברכישת מיומנויות שפה על ידי: אולפנים, השתלמויות, תוכניות באמצעות אמצעי התקשורת, חוגי עברית.
- סיוע בתחומי היזמות העסקית בחו"ל ובארץ: ייעוץ, הלוואות, קורסים והכשרות, ליווי עסקי וכו'.
- סיוע לקידום השתלבות חברתית: תוכניות תרבות וחברה, תוכניות רווחה, תוכניות העשרה, קידום נוער.
- דיור: סיוע בשכר דירה, משכנתאות, דיור ציבורי, הכנה לגיור והכרת המורשת היהודית
- סיוע לסטודנטים ולתלמידים עולים.

המשרד לקליטת עליה מבטא את ההיבט הלאומי - כיון שהוא דואג לקליטה של עולים יהודים ובני משפחותיהם בארץ, מבטיח את המימוש של ההתחייבות להקמת

מדינה לעם היהודי. מבטיח את שמירת הרוב היהודי על ידי עזרה לעולים היהודיים ובני משפחותיהם.

כיצד באה לידי ביטוי היותה של המדינה מדינה יהודית בהיבט

התרבותי?

בישראל כמדינת לאום יהודית יש ביטויים לזהותה התרבותית היהודית בחיי היום יום ברשות הרבים כמו: שפה, לוח שנה עברי, סמלי המדינה וימי מנוחה מבוססים על המורשת התרבותית היהודית.

מעמדה של השפה העברית⁸

שופט בית המשפט העליון אהרון ברק: "לשון אינה רק כלי לביטוי אישי. היא כלי לביטוי לאומי. היא נכס תרבותי. היא נכס של האומה כולה...אכן, לשון מבטאת אחדות לאומית. היא הדבק המחבר בין חברה לעם, לאומה ולמדינה. היא סמל. כך בוודאי לעניין הלשון העברית. תחייתה של מדינת ישראל מלווה בתחיית הלשון העברית. טול ממדינת ישראל את הלשון העברית, ונטלת ממנה את נשמתה. המאבק לעצמאות מדינית והמאבק לחידוש פניה של הלשון העברית שזורים וקשורים אלה האלה. מכאן האינטרס הציבורי בקיומה, שמירתה ופיתוחה של הלשון העברית": (פסק דין קסטנבאום ע"א 294/91 חברת קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נגד קסטנבאום, פד' מו'2).

עברית היא שפת המדינה ושפת רוב אזרחיה. בה נכתבים החוקים, התקנות ופסיקות של בתי המשפט. אמנם חקיקה מימי המנדט הבריטי קבעה כי השפה הערבית היא בעלת מעמד רשמי מקביל לשפה העברית אולם ניתן לראות חקיקה ישראלית שנותנת עדיפות למעמדה המשפטי של השפה העברית. לדוגמה: **חוק האזרחות (1952)** קובע שנדרשת ידיעת מה של השפה העברית בלבד כתנאי לקבלת אזרחות. **בפסיקה**: בפסקי דין נקבע שיש לראות את ההגנה על השפה העברית כערך חוקתי ראוי. "אין ספק והדבר אינו שנוי במחלוקת ולא יכול להיות שנוי במחלוקת, שהשימוש בשפה העברית והכיתוב בשפה זו, ערך יסוד הוא בערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית".⁹

חקיקה של השלטון הבריטי
סימן 82 לדבר המלך סעיף זה
קובע הן את החובה לפרסם
את כל הפקודות
המודעות הרשמיות והטפסים
הרשמיים של הממשלה בשלוש
שפות (אנגלית
ערבית ועברית) והן את זכותו
של אדם להשתמש בכל אחת
משלוש השפות הללו במשרדי
הממשלה ובבתי המשפט
מעמדה הרשמי של השפה
האנגלית_בוטל לאחר הקמת
המדינה

⁸ על מעמד השפה הערבית נדון בפרק "המיעוטים בישראל"

⁹ פסק דין קסטנבאום ע"א 294/91 חברת קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נגד קסטנבאום, פד' מו'2).

חשיבות טיפוחה של השפה העברית. נובעת מראיית השפה כערך **תרבותי בלאומיות** היהודית. מגילת העצמאות מציינת את החייאת השפה העברית כמרכיב חשוב בתקומתו של העם היהודי בעת החדשה.

עם זאת, ישנן דוגמאות בחקיקה, בפסיקה ובמציאות המצביעות על מעמד זה של השפות העברית והערבית בישראל. למשל שתי השפות מופיעות במשותף במטבעות, בשטרות, ובתעודות זיהוי הרשמיים במדינת ישראל. השפה העברית, כערך תרבותי יהודי מקבלת אם כן מעמד מיוחד בישראל כמדינת לאום יהודית. עם זאת גם לערבית, כשפת קבוצת המיעוט הגדולה בישראל ניתן מעמד מיוחד.

חוק השימוש בתאריך העברי (תשנ"ח 1968) מטיל חובת ציון תאריך עברי בכל מכתב רשמי או הודעה רשמית שיוצאת מרשויות המדינה, רשויות מקומיות, חברות ממשלתיות או מוסדות חינוך שונים. **מטרת החוק** להבליט את ייחודה של מדינת ישראל כמדינה יהודית בהיבט התרבותי.

סמלי מדינה

הסמלים מייצגים את הערכים והמורשת של האומה או המדינה, ובכך הם מסייעים באיחוד ובליכוד בני האומה. לדוגמה, פסל החירות של ארה"ב מייצג את ערכי החופש, השוויון והצדק, שהם אבני היסוד, שעליהן מושתתת ארה"ב של אמריקה. בבריטניה, הדגל וההמנון מסמלים את המורשת האנגליקנית. הסמלים מייצגים את המדינה, ומבטאים מורשת תרבותית ייחודית, לאומית או אזרחית, המבדילה אותה ממדינות אחרות.

חוק הדגל והסמל (תש"ט 1949) קובע שהדגל הכחול-לבן והמנורה יהיו סמליה הרשמיים של המדינה. החוק מחייב את הצבת הדגל במוסדות רשמיים ואוסר על פגיעה בכבודם של הסמל והדגל. המנורה היא מנורת המקדש עליה נצטוו ישראל בספר שמות לפני 3,300 שנה וצורתה לקוחה מהתחריט על שער טיטוס המבטא את גלות העם היהודי לפני כאלפיים שנה.

משימה:

בדקו את שטרות הכסף, המטבעות, בולי המדינה והדרגות בצה"ל. ציינו האם וכיצד הם מבטאים מדינה יהודית?

הדגל

חשיבותו של הדגל כסמל באה לידי ביטוי בדבריו של הרצל במכתבו לברון הירש בשנת 1895:

"דגל מה זה? כלונס ומטלית אריג, לא אדוני! דגל הוא למעלה מזה. בדגל מוליכים בני אדם לאשר רוצים ואפילו לארץ היעודה. למען דגל הם חיים ומתים. זהו הדבר היחיד אשר למענו הנם מוכנים למות בהמוניהם, אם מחנכים אותם לכך."¹⁰

כדגלה של מדינת ישראל נקבע הדגל שבו השתמשה התנועה הציונית.

©ויקיפדיה העברית

צורת הדגל דומה לטלית וצבעיו – תכלת ולבן – כצבעי הציצית המקראית כאמור בספר במדבר ט"ו, ל"ח: "ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". הצבעים תכלת ולבן מופיעים במקרא גם בתיאור בגדיו של הכהן הגדול ביום הכיפורים.

דוד וולפסון, מראשי התנועה הציונית, יזם את הרעיון לשלב בדגל את מגן הדוד. יש המייחסים את ראשית השימוש במגן הדוד לשלמה המלך, אך יש ממצאים לשימוש יהודי בו כסמל רק בתקופה מאוחרת יותר. החל מן המאה ה-14 מופיע מגן הדוד בספרים ובחותמות של קהילות יהודיות, ובמאה ה-19, עם תחילת התנועה הציונית, הוא היה לסמל העם היהודי. אמנם בעבר סמל זה הוכר גם בנצרות ובאסלאם, אך בעת בו נקבע דגל המדינה -מגן דוד כבר היה סמל יהודי מובהק.¹⁰

ההמנון: "התקווה"

"התקווה", הוא ההמנון של מדינת ישראל. מילות השיר "התקווה" נכתבו על ידי נפתלי הרץ אימבר (1856-1909). מקורותיו של הלחן בתפילות של יהודי ספרד ואשכנז, והוא עבר גלגולים שונים. "התקווה", שהייתה ההמנון התנועה הציונית, מבטאת את כיסופי העם היהודי לציון ואת הציפייה לעצמאות מדינית בציון. השיר, שנכתב תחילה בשם "תקוותנו", נתפרסם כשיר רגיל ועורר הדים מיד עם פרסומו. הוא הושר בפי כול

המנון לאומי נוצר במאה ה-18 כאמצעי לגיבוש זהות חברתית ולאומית. במאה ה-19 הבשיל רעיון ההמנון הלאומי שיבטא את מהותה של האומה ומבטאים את ריבונותה.

¹⁰ "דגל כחול לבן", סמלי מדינת ישראל, ירושלים: משרד החינוך, האגף לתכניות לימודים ומרכז ההסברה, 1985.

בארץ ישראל וגם בחוץ לארץ.¹¹ שני הבתים הראשונים התקבלו כהמנון. בארץ ישראל שינו מעט את מילות השיר. השיר "התקווה" שימש כהמנונה של מדינת ישראל אולם לא הוכר ככזה בחוק עד 2004, שבה תוקן החוק והוא הוגדר כהמנונה הרשמי של המדינה.¹²

במהלך השנים, עוד בטרם קמה המדינה, נמצאו מערערים על מעמדה של "התקווה". חברים מתנועת הפועלים הציעו כחלופה להמנון התנועה הציונית את השיר "תחזקנה", שיר המבטא את סבלו ומאבקו של הפועל להשגת זכויותיו (השיר הוא מאת ח"נ ביאליק, ושמו המקורי: "ברכת עם"). חברים מהציונות הדתית לאומית הציעו להחליף את ההמנון במזמור תהילים קכ"ו "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון".

התקווה / נפתלי הרץ אימבר

התקווה / ההמנון

כל עוד בלבב פנימה
נפש יהודי הומיה
ולפאתי מזרח קדימה
עין לציון צופיה,
עוד לא אבדה תקותנו,
התקווה הנושנה
לשוב לארץ אבותינו
לעיר בה דוד חנה.

כל עוד בלבב פנימה
נפש יהודי הומיה
ולפאתי מזרח קדימה
עין לציון צופיה.
עוד לא אבדה תקותנו,
התקווה בת שנות אלפים,
להיות עם חופשי בארצנו
ארץ ציון וירושלים.

הבית הראשון והפזמון של השיר "תקוותנו" בכתב ידו ועם התימתו של נפתלי הרץ אימבר, תרס"ח-1908 © ויקיפדיה העברית

סמל המדינה: מנורה וענפי זית

כסמל המדינה נקבעה מנורת בית המקדש כפי שהיא חקוקה בשער טיטוס שברומא. המנורה מופיעה במקומות שונים בתנ"ך. לראשונה מופיעה המנורה כאחד מכלי המשכן בעת מסעות בני ישראל במדבר (שמות כ"ה לא). תיאור המנורה מופיע גם בספר זכריה ד', ב-ג: "ולאמר אלי מה אתה ראה ואמר ראיתי והנה מנורת זהב פלה וגלה על ראשה ושבעה נרותיה עליה שבעה ושבעה מוצקות לנרות אשר על ראשה: ושנים זיתים

¹¹ אסתרית בלצן "התקווה- עבר הווה, עתיד", משרד החינוך האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים, 2009.

¹² בתיקון לחוק הדגל הסמל וההמנון מ-2004 הוגדר השיר "התקווה", כהמנון הרשמי של המדינה.

עליה אחד מימין הגלה ואחד על שמאלה. "בתיאור זה, להבדיל מתיאורים אחרים של המנורה, נוספו לה זייתים. כיום במדינת ישראל סמל המדינה מוטבע במסמכים רשמיים של המדינה כמו בספר החוקים, בפסיקות בתעודת הזהות.

©ויקיפדיה העברית היוצר eytan6
מנורת בית המקדש כפי שמופיעה בשער טיטוס ברומא. לאחר שנקבע המנורה כסמל המדינה אמר המשורר אברהם שלונסקי: "מיעמת, שחוקה ומוחלדת על שער ברומא חיפית אלפיים שנה פה בודדת הנה שוב את גאה מתנוססת שוב בירושלים העיר...."

מדינת ישראל אימצה בסמליה: בדגל המדינה, בסמל המדינה ובהמנונה תרבות יהודית מובהקת.

אולם מליאת הכנסת צילום: בית השלום, ©ויקיפדיה העברית

מבנה אולם מליאת הכנסת :
הכסאות מסודרים במבנה של מנורה,
דגל המדינה, על הקיר תמונה של
הרצל. הקיר המרכזי בחזית האולם
עוצב על ידי האמן הישראלי **דני קרוון**
(נולד 1930) היצירה בנויה מאבן
גלילית, המבטאת רצינות מחד גיסא,
ומתינות ורכות אנושית מאידך גיסא.
ביצירה יש רכיבים המסמלים את נוף
ירושלים.

מוסדות

הכנסת היא בית המחוקקים של מדינת ישראל. המונח כנסת מקורו ב"כנסת הגדולה", מוסד הנהגתי מן ההיסטוריה היהודית שהיה אחראי על ענייני השלטון בתקופת הבית השני. מספר חברי הכנסת נקבע ל-120, כמספר אנשי הכנסת הגדולה.

ח"כ זרח ורהפטיג, שהציע את השם ואת המספר, נימק את הצעתו בכך:

"אני מחפש בכל דרכינו ובכל חידוש חיינו המדיניים קשר עם המסורת שלנו, כי אנו מחדשים ומחיים מדינה עתיקת ימים. הפרלמנט הראשון אחרי שיבת ציון הראשונה היה הכנסת הגדולה, מספר חברי הכנסת הגדולה היה 120."¹³

הכנסת מבטאת היבט **היסטורי תרבותי**, כיוון ששמו של המוסד הפרלמנטארי ומספר חבריו הינו כשמו של מוסד הנהגה יהודי שהיה קיים בארץ ישראל בעבר. בכך יש ביטוי לזיכרון ההיסטורי, לקשר עם המסורת היהודית.

ציון השואה במדינת ישראל היבט יהודי לאומי ותרבותי

בנושא השואה יש ביטוי לשני היבטים: הלאומי והתרבותי.

בהכרזת העצמאות של מדינת ישראל הוצהר על הקשר העמוק בין שואת יהודי אירופה לבין הזכות לכונן מדינה יהודית:

"השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הוכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרווחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אומה שוות-זכויות בתוך משפחת העמים".

בתחום החקיקה: בשנים הראשונות לקיומה של המדינה חוקקה הכנסת את **החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם** תש"י-1950. חוק מיוחד זה הקנה סמכות שיפוט למדינת ישראל על פשעי הנאצים ועוזריהם, שבוצעו מחוץ לתחומה, בתקופה שקדמה לכינונה של המדינה כלפי אנשים שלא היו אזרחיה. החוק הוא רטרואקטיבי (נחקק על עבירה שבוצעה לפני מועד החקיקה)¹⁴, חוק זה מבטא את היותה של מדינת ישראל נציגת העם היהודי ומבטא היבט לאומי. על פי חוק זה הועמדו אדולף איימן ואיוון דמיאניוק למשפט בישראל.

היכל השמות ביד ושם
יוצר: David Shankbone
©ויקיפדיה העברית

¹³ זרח ורהפטיג, **חוקה לישראל – דת ומדינה**, ירושלים: מסילות, 1986.

¹⁴ אין מחוקקים חקיקה רטרואקטיבית כיון שאי אפשר להעניש אדם על מעשה שבזמן ביצוע המעשה לא היה בגדר לא חוקי. אולם החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם נחקק על מעשים שנעשו במהלך מלחמת העולם השנייה נגד יהודים, מעשים שנקבעו בפשע נגד האנושות.

במדינת ישראל אף קיים חוק פלילי האוסר על הכחשת השואה תשמ"ו-1986. חוק זה מגביל את חופש הביטוי ומטיל עונש מאסר של חמש שנים על מי שמפרסם דברים המכחישים או ממעיטים בממדי פשעי הנאצים בשואה בכוונה להגן על מבצעי הפשעים. גם במדינות נוספות, לדוגמה בגרמניה ובצרפת ישנם חוקים האוסרים על הכחשת שואת העם היהודי.

בחוק זיכרון השואה והגבורה – יד ושם¹⁵ הוחלט להקים את מוסד יד ושם והוטל עליו לפעול להנצחת זכר שואת העם היהודי. כמו כן, בחוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה נקבע יום כ"ז בניסן כיום השואה, שבו נערכים טקסים להתייחדות עם זכר השואה וקורבנותיה במערכות החינוך ובמוסדות כמו יד ושם. נקבעה בחוק יום זה צפירת דומיה ונאסרה פתיחת בתי עינוגים.

חוק יום השואה והגבורה מבטא זיקה עמוקה של מדינת ישראל לעם היהודי ולהיסטוריה יהודית של העת החדשה ובכך בא לידי ביטוי ההיבט הלאומי והתרבותי. מדינת ישראל היא מדינתו של העם היהודי כולו. הדבר בא לידי ביטוי בחוקים ובפעולות של המדינה, נושא זה יורחב בפרק העם היהודי.

איך באה לידי ביטוי יהדותה של המדינה בהיבט הדתי?

חלק מהמרחב הציבורי במדינה מושפע מהדת היהודית, לדוגמה: העדר תחבורה ציבורית בשבת במרבית חלקי הארץ. יש המצדיקים סממנים דתיים של מדינת ישראל מטעמים דתיים ויש המצדיקים סממנים דתיים מתוך רצון לשימור מורשת לאומית. כנגדם יש הרואים בסממנים כאלו או בחלק מהם כפייה דתית שאינה הולמת מדינה דמוקרטית.

בחלק זה נבחן השפעות של הדת היהודית על החקיקה, על הפסיקה, ועל מוסדות המדינה.

מעמדה המיוחד של הדת היהודית בישראל מתבטא בשלושה סוגים של חוקים:

- חוקים הקובעים נורמות התנהגות דתיות המחייבים את האזרחים.
- חוקים אשר מעניקים תמיכה ממשלתית לפעילות דתית ומקימים מוסדות דת ממלכתיים.
- חוקים ופסקי דין שאינם עוסקים בסוגיות דתיות אך נעזרים בערכים ובטרמינולוגיה דתית.

ייחודה של הדת היהודית כדת לאומית

היהדות שונה מהדתות הגדולות, הנצרות ואסלאם, בכך שדתות אלה הן דתות אוניברסאליות שהמאמינים שלהם משתייכים לקבוצות אתניות שונות וללאומים שונים.

בניגוד לכך הדת היהודית היא דת לאומית שמכוונת לקבוצה אתנית מסוימת – ליהודים בלבד.

כיון שכך, מנקודת מבטה של הדת היהודית, לא ניתן להפריד בין המאפיינים השונים של יהדותה של המדינה, כיון שכולם הם בעלי ערך דתי. ישנו ערך דתי בעלייתם של יהודים לארץ ישראל, וישנו ערך דתי בקיום ריבונות יהודית בארץ ישראל, בקיומה של מדינת לאום יהודית.

מאפיינים אלה של היהדות יכולים להסביר את מקומה יוצא הדופן של הדת היהודית במדינת ישראל ביחס למדינות מערביות אחרות.

¹⁵ חוק זכרון השואה והגבורה – יד ושם, תשי"ג-1953.

החוק הישראלי בכללו איננו חוק דתי, ונדיר למצוא בו חוקים הכופים נורמות דתיות. יחד עם זאת במספר מצומצם של נושאים, החוק הישראלי מעגן נורמות דתיות.

חוקים הקובעים נורמות התנהגות דתיות המחייבים את האזרחים

הביטוי הבולט ביותר לחוק המעגן נורמה דתית הוא **חוק שיפוט בתי דין**

רבניים (נישואים וגירושים) תשי"ג-1953 חוק זה קובע

"שענייני נישואין וגירושין של יהודים בישראל אזרחי המדינה או תושביה

יהיו בשיפוטם הבלעדי של בתי דין רבניים".

כלומר: ניתן להינשא או להתגרש רק בבית דין רבני וזאת על פי דין תורה, כלומר על פי ההלכה היהודית.

יש לציין שבמקביל יש חובת שיפוט דתי גם לכל בני הדתות העיקריות בישראל. הסדר זה נהג כבר בימי המנדט הבריטי ומקורו עוד בתקופה העותומאנית.

מטרות החוק: לשמור על אחדותו של העם היהודי ולאפשר נישואין בין כל חלקי עם תוך התבססות על ההלכה היהודית. עם זאת, חוק בתי דין רבניים מעורר מחלוקת בחברה הישראלית כחלק מהמחלוקת על חקיקה היונקת ממקורות ההלכה. על מחלוקת זה נעמיק בפרק השסע הדתי.

חוק חג המצות (איסור חמץ) התשמ"ו - 1986

החוק אוסר על בעלי עסקים להציג חמץ בפומבי למכירה או לצריכה מצהרי יום י"ד ניסן עד כ"א ניסן. החוק אינו חל ביישובים שבהם מרבית התושבים אינם יהודים, ביישוב שמרבית העסקים אינם של יהודים או ביישוב שיתופי שבו בתי-העסק מיועדים לצרכי תושביו של המקום בלבד.

מטרתו: לתת צביון יהודי למדינת ישראל כפי שבאים לידי ביטוי בדבריו של ח"כ דב שילנסקי שהציג את החוק.

"הצגת חמץ בפסח, בפומבי, פוגעת בדמות של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי, כמדינה יהודית, כמדינת אותנו עם שבמשך דורות הקפיד על צביון חג הפסח".

חוק השבות סעיף 4ב קובע "לעניין חוק זה, "יהודי" – מי שנולד לאם יהודייה

או שנתגייר, והוא אינו בן דת אחרת. החוק מגדיר מי הוא יהודי לצורך עלייה למדינה וקובע שיהודי הוא: מי שאימו יהודייה, או שעבר גיור ואינו שייך

לדת אחרת. הגדרה זו מתבססת על ההגדרה ההלכתית למרות שבחוק אין התייחסות לאופן הגיור האם יהיה גיור אורתודוכסי או לא. על המחלוקת זו נרחיב בפרק השסע הדתי.

חוקים שמעניקים תמיכה ממשלתית לפעילות דתית ומקימים מוסדות דת ממלכתיים

אף על פי שיש קשר ביהדות בין הלאום היהודי והדת היהודית, **הדת היהודית אינה דת רשמית של המדינה/ עם זאת, בפועל, יש לה מעמד מיוחד.**

בתחום הארגוני, הדת היהודית נהנית ממעמד מיוחד מועדף. קיימת חקיקה מיוחדת ונפרדת: חוק שרותי הדת היהודיים (נוסח משולב {תשל"א 1971) המסדירה את תקצובם ותפעולם של שרותי הדת היהודיים. אמנם המדינה מתקצבת גם עדות דתיות שאינן יהודיות, אך תקצוב שירותי הדת היהודיים נרחב יותר ונהנה מחקיקה וממוסדות מיוחדים שלא תמיד קיימים בדתות המיעוטים בישראל.

מוסדות הדת הממלכתיים היהודיים

מוסדות הדת היהודית כוללים מוסדות הנהגה כמו הרבנות הראשית והמקומית, מוסדות שיפוט כמו בתי דין דתיים ומוסדות המספקים שירותים דתיים כמו מועצות דתיות. מוסדות אלה פועלים מכוח חוק, מוענקים להם תקציבים על ידי המדינה למימוש שירותים הניתנים על ידי המוסדות לכלל האזרחים היהודיים.

הרבנות הראשית

הרבנות הראשית היא המוסד הרבני וההלכתי העליון במדינה. הרבנות הראשית פועלת על פי חוק "הרבנות הראשית לישראל" תש"מ-1980 אם כי היא פועלת כמוסד ממלכתי עוד מימי המנדט הבריטי. החוק קובע שהרבנות הראשית לישראל תפעל באמצעות מועצת הרבנות הראשית. מועצה זו כוללת 16 רבנים. מאחר שבענייני ההלכה הדתית היהודית יש הבחנה בין המנהגים של העדות השונות, בראש מועצת הרבנות הראשית עומדים שני רבנים ראשיים – רב ספרדי המכונה "הראשון לציון" ורב אשכנזי. גם בין שאר חברי מועצת הרבנות הראשית יש ייצוג שווה של רבנים בני העדות העיקריות – שבעה רבנים ספרדים ושבעה רבנים אשכנזים.

החוק מסדיר את חלוקת התפקידים בין שני הרבנים הראשיים. כל אחד מהרבנים בתורו מכהן במשך מחצית מתקופת כהונתו כנשיא בית הדין הרבני הגדול, ובמחצית האחרת – כנשיא מועצת הרבנות הראשית. הרבנים חייבים להתחלף ביניהם בתפקידים. בתקופת הכהונה אסור לרב האחד להתערב בתפקודו של האחר. הצעות

הכתרת הרבנים הראשיים אליהו בקשי דורון והרב ישראל לאו בפתח "היכל שלמה, בירושלים משכנה של הרבנות הראשית. ©לע"מ הצלם אבי אוחיון 1993.

חקיקה שונות מבקשות לשנות את המצב הנוכחי ולהפסיק את הפיצול בין רבנים ספרדים לרבנים אשכנזים.

הרבנים הראשיים נבחרים לתקופת כהונה בת עשר שנים, והרבנים חברי מועצת הרבנות הראשית נבחרים לתקופת כהונה בת חמש שנים. הם נבחרים על ידי גוף בוחר המורכב מנציגי ציבור דתיים ולא דתיים.

מתפקידיה של מועצת הרבנות הראשית:

המועצה הינה גוף בעל סמכות הלכתית, שבפניו מובאים לדיון מגוון נושאים הלכתיים בתחומים הבאים: כשרות, גיור, תעודות כושר לרבנים [תעודת הסמכה המעידה על אפשרות להיות בעל תפקיד מסוים. לא כל רב יכול לשאת בכל תפקיד רבני אוטומטית], מבחנים לדיינים, שמירת השבת ועוד.

תפקידיה של מועצת הרבנות הראשית בהתאם לחוק הרבנות הראשית לישראל, הם: מתן תשובות וחוות דעת בענייני הלכה לשואלים בעצתה.

פעולות לקירוב הציבור לערכי תורה ומצוות.

מתן תעודות הכשר על כשרות.

מתן כשירות לכהן כדיין בבית דין רבני ממלכתי.

מתן כשירות לכהן כרב עיר

מתן כשירות לכהן כרב רושם נישואין.

כל פעולה הדרושה לביצוע תפקידיה על פי כל כדן.

מקום מושבה של המועצה הינו בירושלים.

הרבנות הראשית מבטאת את היותה של המדינה מדינה יהודית כיון שהיא פועלת מכוח סמכות שהקנתה לה הכנסת, כמוסד ממלכתי, תקציב הרבנות הראשית נקבע במסגרת תקציב המדינה, ובעניינים מנהליים וכספיים, הרבנות הראשית לישראל עומדת לביקורת מבקר המדינה.

הרבנים פועלים על פי הלכה היהודית וגם כפופים לחוקי המדינה ולביקורת השיפוטית של בג"ץ. קיימת מחלוקת בנושא מעורבות הרבנים בענייני חברה ומדינה, על כך נדון בפרק השסע הדתי.

המשרד לשירותי דת, (משרד הדתות לשעבר)

מעניק שירותי דת בתחומים: נישואין, כשרות, תמיכות במוסדות דת שונים, מועצות דתיות, ושרותי קבורה. כמו כן הוא אחראי על מתן שירותים גם לעדות הדתיות הלא יהודיות.

בתי דין רבניים

מערכת בתי הדין היא מערכת שיפוטית הפועלת מתוקף חוק של הכנסת. בידי בתי הדין הרבניים סמכות בלעדית בנושא נישואין וגירושין. בנושאים של מעמד אישי הכוללים: גיור, אפוסטרופסות יש להם סמכות מקבילה לבתי משפט אזרחיים,

חוקים ופסקי דין שאינם עוסקים בסוגיות דתיות אך נעזרים בערכים ובמונחים דתיים

הסוג השלישי של מצבים בהם משפיעה ההלכה היהודית על המשפט הישראלי הוא מצבים בהם ההלכה היהודית והמשפט העברי מהווים מקור השראה לחקיקה ולפסיקה בישראל.

חקיקה שמקורה בערכים מהמשפט העברי:

חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח - 1998 החוק קובע בסעיף 1(א), ש"חובה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לא-ידו להושיט את העזרה, מבלי להסתכן או לסכן את זולתו".

מקורו של החוק הוא בפסוק "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז) .

מטרת החוק: דרישה מאדם, הרואה אדם אחר הנתון במצוקה, לנסות להושיט לו עזרה, בלי לקחת סיכון רב מידי לעצמו. הושטת עזרה פירושה גם הודעה לרשויות: למשטרה, למד"א על כך שאדם זקוק לעזרה.

חוק השומרים, התשכ"ז 1967.

"השומר נכס שאין לו בשמירתו טובת הנאה לעצמו הוא שומר חינם. השומר נכס המקבל תמורה בעד השמירה... הוא שומר שכר. השומר נכס כדי להשתמש בו או ליהנות ממנו בלי ליתן תמורה הוא שואלי".

החוק עוסק באחריות של אדם שמשגיח על נכס שאינו שלו ומבחין באחריות בין מי שמקבל תמורה על ההשגחה לבין מי שאינו מקבל תמורה/שכר.

מקור המונחים וההבחנה בהם משתמש המחוקק הוא:

עקרונות, עליהם מתבסס **המשפט העברי**, מקורם: בתורה, במשנה, בתלמוד ובכתבי חכמי ישראל. חכמי ישראל במהלך הדורות נשאלו שאלות וכתבו תשובות (שו"תים). בפסקי הלכה, וכתבו ספרים המרכזים פסקי הלכה למשל כמו בספר "שולחן ערוך". **משפט עברי** מתייחס לתחומי ההלכה והמצוות המסדירים את מערכת היחסים בין **אדם לחברו**, **אדם לחברה ואדם למדינה** ולא מצוות שבין אדם לאלוהיו. לדוגמה מצוות לא תגנוב היא חלק מהמשפט העברי ואילו דיני תפילה אינם חלק מהמשפט העברי.

בספר שמות פרשת משפטים, פרק כב' פסוק ו' ז' עוסק המקרא בדיני שמירה/שכירות למשל בפסוק ו" כי יתן איש את רעהו כסף או כלים לשמור וגנב מבית האיש... המשנה מדברת על "ארבעה שומרין הן: שומר חנם והשואל, נושא שכר והשוכר. (משנה, בבא מציעא ז, ח) .

מטרת החוק : לקבוע את מידת האחריות של מי ששומר על נכסים של אחר. חוק השומרים עושה שימוש במונחים מתוך המשפט העברי כמו שומר חנם ושומר שכר כמו כן עושה הבחנה, ביניהם כפי שנעשית במקורות היהודיים.

חוק יסודות המשפט תש"ם-1980 קובע כי:

"ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, לא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, יכריע בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.¹⁶"

על פי חוק זה, בתי המשפט של מדינת ישראל מחויבים לפסוק על פי החוק הישראלי. אך כאשר מגיעה לבית משפט שאלה משפטית שאין לה תשובה בחוק הישראלי עליו להכריע בה על פי "עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל".

דוגמה למימוש חוק יסודות המשפט בפסיקת בית המשפט העליון ניתן לראות בפסק דין מדינת ישראל נ' שמואל יחזקאל¹⁷ 6392/07:

רקע: שוטר מג"ב שחש בסכנה לחייו, ירה באדם למוות. בבית המשפט נקבע, שלמרות שהמצב האובייקטיבי לא היה מצב סכנה, יש לשפוט את הנאשם על פי התחושה שלו בזמן האירוע, ולפיכך זיכה את הנאשם. המדינה ערערה, על פסק הדין לבית המשפט העליון בטענה שעל אף שהשוטר חש בסכנת חיים, היה עליו לנקוט אמצעים חלופיים פוגעניים פחות. בית המשפט דן על פי עקרונות המשפט העברי בגבולות הסבירות של הגנה עצמית וקובע בהתאם למורשת היהודית כי חרף סכנת החיים, השוטר היה צריך למצות דרכי התגוננות פחות מסוכנות לתוקף. השופט אליקים רובינשטיין התבסס בפסיקתו על המקורות היהודיים מהמקרא ומהגמרא: "רבי יונתן בן שאול אומר, רודף [אדם המְסַפֵּן את זולתו] שהיה רודף אחר חברו להורגו, ויכול [האדם המצוי בסכנה, או כל אדם אחר] להצילו באחד מאבריו ולא הציל - נהרג עליו" (בבלי, סנהדרין עד ע"א).

¹⁶ חוק יסודות המשפט תש"ם 1980, בסעיף 1.

¹⁷ מדינת ישראל נ' שמואל יחזקאל 6392/07, ניתן בכ"ה בניסן תשס"ח (30.4.08).

מאתר משרד משפטים

כלומר אם יכול הנרדף להציל עצמו תוך פגיעה באחד מאברי גופו של הרודף ולא עשה כן אלא הרג את הרודף, הנרדף שפגע אשם ויש להענישו בעונש מוות.

מכאן למדו: אדם המבקש לטעון להגנה עצמית, חייב לפעול באופן מידתי - ולנקוט באמצעי שפגיעתו הקלה ביותר, מבין האמצעים העשויים לנטרל את התוקף.

ימי המנוחה הרשמים של המדינה הם ימי השבת והמועד על פי הדת היהודית. מיד אחר להקמת המדינה נחקק **בפקודת סדרי השלטון והמשפט** (סעיף 18א) (א) סעיף הקובע את ימי המנוחה הקבועים בישראל:

"שבת ומועדי ישראל – שני ימי ראש השנה, יום הכיפורים, ראשון ושמיני עצרת של סוכות, ראשון ושביעי של פסח וחג השבועות הם ימי המנוחה הקבועים במדינת ישראל. "קיים הסדר ביחס לימי מנוחה שונים עבור מי שאינם יהודיים"¹⁸.

חוק שעות עבודה ומנוחה תשי"א 1951 קובע כי יום המנוחה השבועי לגבי יהודי הוא יום השבת. משמעות החוק היא השבתה כמעט מלאה של חיי המסחר והתעשייה בשבת. ללא יהודים, ימי השבתון הם על פי הדת של כל אחד. חוק זה מעיד על הסכמה רחבה מצד אחד על שאלת קביעת ימי המנוחה על פי המסורות הדתיות אולם בקרב היהודים יש ויכוחים על אופייה של השבת.

שאלה:

ניתן לראות בחוק שעות עבודה ומנוחה חוק סוציאלי, חוק המבטא תרבות יהודית, חוק הכופה נורמות דתיות או חוק המבטא את ערכיה של הדת היהודית. הציגו ונמקו את עמדתכם.

האם חוק שעות עבודה ומנוחה מתקיים הלכה למעשה ברחבי הארץ. מדוע לדעתך?

¹⁸ על כך נרחיב בפרק המיעוטים במדינת ישראל

הסדר הסטטוס-קוו בנושא יחסי דת ומדינה

לכבוד

ההסתדרות אגודת ישראל העולמית,

רח' בן יהודה,

בנין סנסור,

ת"ד 326

ירושלים

א"נ

הנהלת הסוכנות שמעה מפי היו"ר שלה על מבוקשכם בדבר הבטחת ענייני האישות, השבת, החינוך והכשרות במדינה היהודית לכשתקום בימינו.

כפי שמסר לכם היו"ר של ההנהלה, אין הנהלת הסוכנות או שום גוף אחר בארץ מוסמכים לקבוע מראש את חוקת המדינה היהודית לכשתיוסד. הקמת המדינה זקוקה לאישור האו"ם, וזה לא יתכן אם לא יובטח חופש המצפון במדינה לכל אזרחיה ולא יהיה ברור שאין הכוונה להקמת מדינה תאוקרטית. במדינה היהודית יהיו גם אזרחים לא יהודים- נוצרים ומוסלמים, וברור שמן ההכרח יהיה להבטיח למפרע [מראש] שוויון- זכויות מלא לכל האזרחים והעדר כפייה או אפליה בענייני דת או בעניינים אחרים.

שמענו ברצון שאתם מבינים שאין שום גוף מוסמך לקבוע למפרע חוקת המדינה ושהמדינה תהיה בתחומים מסוימים בת-חורין לקבוע את חוקתה לפי רצון אזרחיה.

יחד עם זאת מעריכה ההנהלה את תביעותיכם והיא יודעת שאלה הם דברים המדאיגים לא רק חברי אגודת ישראל בלבד, אלא רבים משלומי אמוני ישראל שישנם במחנות הציונים ומחוץ לכל מפלגה, והיא מתייחסת בהבנה גמורה לתביעותיכם שהנהלת הסוכנות תודיע לכם מה עמדתה היא בשאלה שהצגתם, ומה היא מוכנה לעשות, במידה שהשפעתה והכרעתה מגעת, למען מלא מבוקשכם בשאלות הנוכרות.

הנהלת הסוכנות מילאה את ידי החותמים מטה לנסח את עמדתה בשאלות אשר נקבתם בשיחה, והרינו מודיעים לכם בזאת את עמדת הסוכנות:

א. **שבת.** ברור שיום המנוחה החוקי במדינה היהודית יהיה יום השבת, כמובן מתוך מתן רשות לנוצרים ובעלי דת אחרת לשובות ביום החג השבועי שלהם.

ב. **כשרות.** יש לאחוז בכל האמצעים הדרישות למען הבטיח, שבכל מטבח ממלכתי המכוון ליהודים יהיה מאכל כשר.

ג. **אישות.** כל חברי ההנהלה מעריכים את רצינות הבעיה וקשייה הגדולים, ומצד כל הגופים שהנהלת הסוכנות מייצגת, ייעשה כל מה שאפשר למען ספק בנידון זה את הצורך העמוק של שלומי הדת, למנוע חלילה חלוקת בית ישראל לשניים.

ד. **חינוך.** תובטח אבטונומיה מלאה של כל זרם בחנוך (אגב משטר זה קיים גם בהסתדרות הציונית ובכנסת ישראל גם עכשיו) ולא תהיה שום פגיעה מצד השלטון בהכרה הדתית ובמצפון הדתי של שום חלק בישראל. המדינה, כמובן, תקבע את המינימום של לימודי חובה, הלשון העברית, היסטוריה, מדעים וכדומה, ותפקח על מלוי מינימום זה, אבל תיתן חופש מלא לכל זרם לנהל את החינוך לפי הכרתו ותרחק מכל פגיעה במצפון הדתי.

בכבוד רב בשם הסוכנות היהודית.

ד' בן-גוריון

י' גרינבוים

הרב י"ל פישמן

ביישוב היהודי בארץ ישראל התקיימה מחלוקת עקרונית בנוגע למקומה של הדת היהודית במדינת ישראל, אך בצדה הושגו גם הסכמות בנושא. עם התקרב מועד הקמת המדינה, החליטה הנהגת היישוב לשמר את הסטטוס-קוו ("המצב הקיים") בסוגיה זו, והדבר התבטא במכתב ששיגרה (19 ביוני 1947) הנהלת "הסוכנות היהודית" למפלגת "אגודת ישראל" החרדית. כלומר: "הנהלת הסוכנות" העדיפה ליישב את המחלוקת העקרונית והקשה בדרך של הסכמה ולא בדרך של הכרעת הרוב, וקיוותה כי כך יימנע קרע ביישוב.

המכתב התייחס לארבעת התחומים של **שבת, כשרות, אישות וחינוך**. עיקרו היה הסדרים לשמירת הכשרות והשבת במוסדות ממלכתיים ובפרהסיה (המרחב הציבורי) של המדינה, לשמירת הדין הדתי בענייני נישואין וגירושין ולהבטחת אוטונומיה לזרמים השונים בחינוך היהודי.

עם הקמת הממשלה השנייה (1950) הפך הסטטוס-קוו למנגנון מפורש להסדרת מחלוקות פוליטיות בענייני דת, והחל מהכנסת השלישית (1955) הוא נכלל בהסכמים הקואליציוניים של ממשלות ישראל.

חלק מסעיפי ההסדר עוגנו בחקיקה לדוגמה:

חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) תשי"ג-1953 .
"חוק שעות עבודה ומנוחה, תשי"א-1951.

פקודת מאכל כשר לחיילים תש"ט 1948 עיגן את ההסדר לגבי כשרות במוסדות ציבור ואוטונומיה לחינוך הדתי שנקבעה בחוק חינוך ממלכתי תשי"ג 1953.

החוק מבטיח אוטונומיה לחינוך הממלכתי דתי במסגרת החינוך הממלכתי, במסגרת ההסדר הוקם המנהל לחינוך הדתי המבטיח אוטונומיה בקביעת תוכניות הלימוד וגיוס מורים. המערכת כוללת גני ילדים בתי ספר יסודיים, על יסודיים, אולפנות לבנות, ישיבות לבנים וסמינרים למורים. גם לציבור החרדי הוענקה אוטונומיה במסגרות של החינוך העצמאי .

במציאות, הסדר הסטטוס קוו מעורר מחלוקת בין תומכי חקיקה דתית (דתיים וחילוניים) לבין המתנגדים לחקיקה דתית (דתיים וחילוניים) המנסים כל אחד מהם להשפיע על פי תפיסת עולמו על המרחב הציבורי . לא פעם התערבו גם בתי המשפט בהסדרים שנקבעו בסטטוס קוו, וכך למשל, שינה בית המשפט את הסטטוס קוו בענייני דת ומדינה כאשר החליט לאפשר פתיחת בתי קולנוע ועסקים נוספים בשבתות. הצעות חוק וניסיון לגבש אמנות בין דתיים לחילוניים בכלל נושאי דת ומדינה המאפיינים את מדינת ישראל לא יושמו.

כיצד באה לידי ביטוי היותה fe המדינה אדינה יהודית במרחב

הציבורי?

מרבית האזרחים במדינה הם יהודים, השפה השלטת ברחוב, באמצעי התקשורת היא השפה העברית. השמות הנפוצים הם שמות הלקוחים מהמסורת היהודית , הטכסים הממלכתיים מושפעים מהתרבות היהודית, לדוגמא: טכסי יום הזיכרון ויום העצמאות משולבים בקטעי הקראה ותפילה הלקוחים מהדת, מהתרבות והיצירה היהודית. על המטבעות ושטרי הכסף מוטבעים סמלים יהודיים. ימי המנוחה רשמיים

שאלה: הציגו והסבירו נימוק בעד ונימוק נגד המשך קיומו של הסדר הסטטוס קוו בנושאי דת ומדינה

משימה: האם תוכלו להצביע על מאפיינים, דפוסי התנהגות הקיימים במדינה המושפעים מהתרבות והמורשת הערבית?

שאלת חשיבה:

הסבר כיצד משפיעים מאפיינים יהודיים אלו על מידת ההזדהות עם המדינה של :
ערבים אזרחי ישראל
עולים חדשים מחבר העמים.
חרדים
יהודים חילוניים
יהודים דתיים לאומיים

של המדינה הם שבת ומועדי ישראל. דמותה של השבת ובמיוחד דמותו של יום כיפור מדינת ישראל אינה דומה לדמותה של השבת ודמותו של יום כיפור במדינה אחרת. מרבית מקומות העבודה, בתי הספר סגורים ברוב הערים לא מתקיימת תחבורה ציבורית בשבת. המרחב הציבורי מבטא בעיקרו מדינה יהודית אולם ישנה גם השפעה מסוימת של הציבור הערבי על דמות המדינה למשל בעובדה שהשלטים בדרכים הבינעירוניות הם בעברית ובערבית.

בפרק זה למדנו שההכרזה "אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית היא מדינת ישראל" נצבעה במציאות בצבעים שונים: בהיבט הלאומי, התרבותי והדתי. הדברים באים לידי ביטוי במרחב הציבורי הנצבע בצבעי האוכלוסייה, בחקיקה ובפסיקה. ראינו שיש שילוב של מגוון היבטים הנותנים לנו תמונה מורכבת לגבי צביונה היהודי של המדינה.

אין תמימות דעים בקרב אזרחי ישראל על המאפיינים היהודיים של המדינה. יש המעוניינים בהעמקת הזהות היהודית בשילוב של שלושת ההיבטים, יש הרוצים בחיזוק היבט אחד או שניים ויש המעוניינים בהפחתה של זהות זו.

אלתרמן, "חופש הדעות והטלפיים":

דומה כי בלבה של כל אָמה –
ושבעתיים באָמה הזאת ובזה
הנוף שהוא ערשה –

יש זכרונני סלידות מסימות
שנחרתו בחרב ובשוט והטבעו
כיצר אשר לא מדעת.

לכן חשים גם אלה אשר לא
יבדילו בין מפריס פרסה ושאינו
מפריס פרסה

כי בעשות אָמה עברית בישראל
את החזיר לעקרונ, בל יעבר,
עובר בתולדותיה רעד.

כי נמוקם של אדוקי הדת
והחברה החילונית ונמוקה

כאילו משלימים הפעם זה את
זה...

קצת משנה, אבל קשה על כך
לפסח. מצד אחד הדת, מצד שני
–

קצת גיאוגרפיה עתיקה וקצת
היסטוריה אַרְכָה...

ומצבו של החזיר באמצע קצת
לא נוח. (הטור השביעי,
פר שני תשל"ה, עמ'

237.)

© כל הזכויות שמורות
למחברים ולאקו"ם

תרגול

1. א. עיינו ברשימת החוקים המצויים
ב. מהי, לדעתכם, המטרה המרכזית של כל חוק האם לחזק או לבטא את הקשר עם העם היהודי, לחזק או לבטא את הקשר עם התרבות, ההיסטוריה היהודית ולחנך לתרבות זו או לחזק את הקשר עם הדת היהודית. בסו תשובתכם על תוכנו של החוק ומטרותיו.

חוק האזרחות (תשי"ב-1952): קבלת אזרחות ישראלית מתאפשרת מכוח חבירתם יחד של דרכים אחדות, שאחד מהם הוא "מכוח השבות". לפי תנאי זה, אזרחות ישראלית מוענקת אוטומטית לכל יהודי ובן משפחתו, זכאי חוק השבות, שעולים לישראל, המביע נכונות לקבל אזרחות של המדינה, במקרים מסוימים - אפילו טרם עלייתו ארצה על פי חוק זה ניתנה תעודת זהות ישראלית ליהודים בברית המועצות לשעבר שהשלטונות לא אפשרו להם לעלות לישראל. נוסף לכך יש בחוק האזרחות סעיפים אחרים המאפשרים ללא יהודי לרכוש אזרחות ישראלית.
החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם (תש"ו-1950): החוק מאפשר להעמיד לדין נאצים ועוזריהם על פשעיהם נגד היהודים בתקופת הנאצי בגרמניה.

חוק איסור גידול חזיר (תשכ"ב-1962) החוק אוסר על גידול חזירים בארץ, להוציא אזורים שבהם מרוכזת אוכלוסייה לא יהודית ולא מוסלמית.
בעת שהוחל הדיון בהצעות להטיל איסורים משפטיים על גידול חזירים ומכירת בשרם, בשנות ה-50. זכו הצעות אלה לתמיכה נרחבת יחסית בציבוריות הישראלית. הגורמים הפעילים בתחום זה באו כעיקר מן המפלגות הדתיות, אך הייתה נכונות ואהדה כלפי יוזמות אלה, גם בקרב נציגים של הציבור החילוני, שגדלו על ברכיו של הטאבו היהודי על החזיר והכירו בפן הלאומי שלו... התודעה שצוררי ישראל בכל הדורות עשו שימוש בחזיר לרדיפת יהודים השפלתם. בהקשר זה בולטים במיוחד הסיפורים על גזירות אנטיוכוס. דורות התחנכו על הסיפור של חנה ושבעת בניה המתאר קידוש השם על הרקע של סירוב לאכול חזיר. ברל כצנלסון, שנחשב למורה דרך בחוגי הציונות הסוציאליסטית, יצא בכמה הזדמנויות נגד גידול חזירים ואכילת חזיר, בשמה של תפיסה לאומית.
"ולפיכך יכול אני לתאר לעצמי, שעם אשר מלחמת החירות של ימי החשמונאים הייתה קשורה בהתנגדות לאכילת בשר חזיר, אשר סבל לא מעט במשך אלפים שנה על שלא נכנע למי שרצה

להאכילו בשר - חזיר, יקא נוהג כבוד במנהג קדומים זה, ושהעיר העברית תאסור בתחומיה מכירת בשר חזיר" ... בשנות ה-90, דהתה דמותו של החזיר כסמל לאומי.¹⁹

חוק חינוך ממלכתי (תשי"ג - 1953), המדגיש את חשיבות הנחלתה של התרבות

היהודית

חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה (תשי"ט - 1959) החוק קובע שיום כ"ז בניסן יוקדש מדי שנה בשנה ל"התייחדות עם זכר השואה ועם זכר מעשי הגבורה ומעשי המרד בימים ההם".

חוק רשות השידור (תשכ"ה - 1965) בחוק נקבע מהן מטרות השידור הציבורי. אחת

מהן היא לחזק את הקשר בין אזרחי המדינה היהודים למורשתם היהודית.

חוק איסור פתיחת **בתי עינוגים בתשעה באב** (הסמכה מיוחדת), תשנ"ח-1997

"רשות מקומית מוסמכת להתקין חוק עזר שיאסור קיום עינוגים ציבוריים ביום האבל, או פתיחת בתי אוכל בליל יום האבל, מתחילת האבל ועד לזריחת השמש למחרתו"
יום האבל הינו תשעה באב שהוא על פי החוק: " יום אבל לעם היהודי על חורבן בית המקדש".

2. קראו את ההמנון "התקווה"

הסבירו אילו ערכים באים לידי ביטוי בהמנון.

אילו ערכים שמאפיינים כיום את החברה הישראלית אינם באים לידי ביטוי בהמנון.

3. עיינו בהצעות החילופיות להמנון המדינה.

הסבירו אילו ערכים מיוצגים בכל אחת מההצעות. נמקו את תשובתכם.

נעמי שמר, "ירושלים של זהב"

נעמי שמר, ירושלים של זהב

אֵוִיר הָרִים צָלוּל כִּיּוֹן וְרִיחַ אֲרָנִים
נִשָּׂא בְרוּחַ הָעֶרְבִים עִם קוֹל פְּעֻמוֹנִים
וּבְתַרְדֵּמַת אֵילָן וְאֶבֶן שְׂבוּיָהּ בְּחִלּוּמָהּ
הָעִיר אֲשֶׁר בְּדָד יוֹשְׁבֵת וּבִלְבָּהּ חוֹמָה

יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל זָהָב וְשֶׁל נְחֹשֶׁת וְשֶׁל אֹר

הָלֹא לְכֹל שִׁירֶיךָ אֲנִי כְּנֹר

© כל הזכויות שמורות למחברים ולאקו"ם

¹⁹ דפנה ברק ארז, " גלגולו של חזיר מסמל לאומי לאינטרס דתי? " משפטים לג (2) תשס"ג. פרופ' ברק-ארז מונתה לכהן כשופט בבית המשפט העליון.

מזמור תהילים קכ"ו, "שיר המעלות"

שִׁיר הַמַּעְלוֹת בְּשׁוּב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן
הָיִינוּ כְּחֻלְמִים
אֲזַי מָלֵא שְׁחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה
אֲזַי אָמְרוּ בְּגוֹיִם הַגְּדִיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי
הַגְּדִיל ה' לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הָיִינוּ שְׂמֵחִים

4. עיינו בתמונות של קבוצות שונות השרות את "התקווה" כמו בטקסים לאומיים: טקסי יום הזיכרון/יום העצמאות/יום השואה/מחנות ההשמדה/במשחקי כדורגל/ בזכיית מתמודד ישראלי באולימפיאדה במדליית זהב. בקבלת פנים של נציגים רשמיים במדינות זרות.

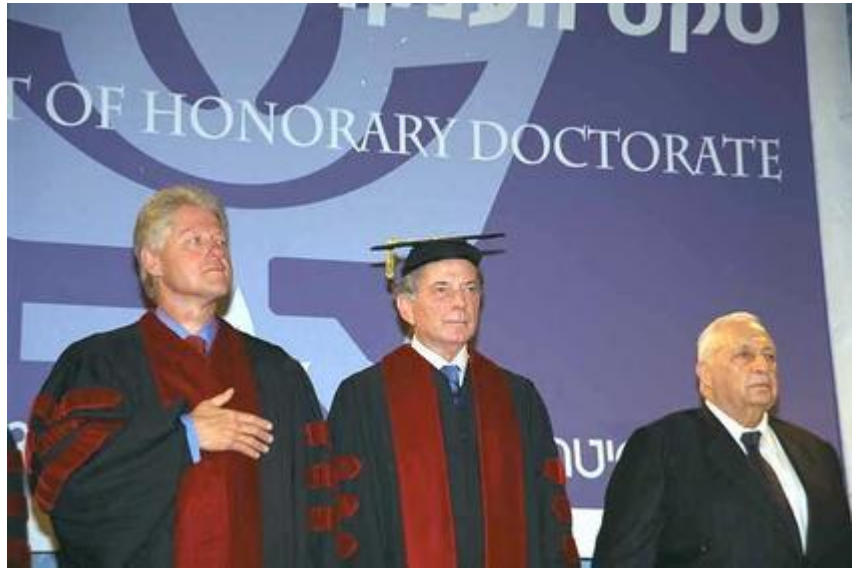
שערו מהי התחושה המשותפת לכל אלה העומדים דום ושרים את המנון "התקווה"

שרים התקווה בעת ההכרזה על הקמת המדינה 1948
©לע"מ

מנגנים את התקווה בפתיחת המכביה ה-6 1961
©לע"מ

שרים התקווה בעת הענקת תואר דוקטור כבוד לנשיא האמריקני קלינטון 2001
 ©לע"מ צלם: מילנר משה

4. קראו את הכתבה הבאה וענו על השאלות מצורפות.

בשנים האחרונות, הפכה שירת ההמנון הלאומי לשאלה מעוררת מחלוקת בכמה מדינות. בצרפת, האשימו פוליטיקאים מהימין הקיצוני את שחקני נבחרת הכדורגל המהגרים כי אינם יודעים לשיר את ההמנון. בארצות הברית, הואשם ברק אובמה בתקופת מועמדותו לנשיאות כי אינו מניח את ידו על חזהו בזמן נגינת ההמנון. ובישראל, תקפה ח"כ שלי יחימוביץ' את ח"כ דב חנין על כך שאינו שר את ההמנון. הנורמות החברתיות דורשות מאזרחים להתנהג באופן אחיד בעת נגינת ההמנון, אך איש אינו יכול לדעת מה עובר בראשם בזמן שהשיר מתנגן ואילו רגשות מתעוררים בהם.

מחקר שנערך באוניברסיטת בר אילן ביקש להשיב על השאלה "על מה חושבים אנשים כשהם שומעים את ההמנון?". במסגרת המחקר, שערך ד"ר אבי גלבע וד"ר אהוד בודנר מהמחלקה למוזיקולוגיה באוניברסיטה, הושמע ההמנון ל-350 ישראלים מקבוצות שונות ואלו התבקשו לתאר את האסוציאציות המתעוררות בהם. בנוסף ל"התקווה", אנשים אלה האזינו גם להמנון הפולני, לשיר "לבכות לך" של אביב גפן ולמארש הרוסי "דן פובדי" המנוגן ביום הניצחון על הנאצים. מחקרם של גלבע ובודנר התפרסם בכתב העת "Psychology of Music".

התוצאות הצביעו על כך שגם בשנת 2009, ההמנון מעורר רגשות לאומיים ומחשבות לאומיות אצל הרוב המוחלט של הישראלים. 91% מהמשיבים ציינו כי עולה בדעתם צירוף המלים "העם היהודי" או המחשבה "השיר הזה הוא של כולם", ו-79% דיווחו כי הם חשים רגשות לאומיים כמו גאווה ופטריוטיות. "אפשר לראות שההמנון גורם לרוב האנשים לחשוב את אותן מחשבות", אומר ד"ר גלבע, "שלרוב כולן פטריוטיות. זה מה שגורם לנו לחוש קרבה ואחידות. יש לזה אפקט". החוקרים מצאו שהתחושות הלאומיות שעורר ההמנון היו חזקות הרבה יותר מאלה שעוררו השירים האחרים, כולל שירו של אביב גפן וההמנון הפולני.

עם זאת, ההשפעה של ההמנון אינה גורפת באותה מידה אצל כולם. רק כ-70% מהעולים מברה"מ לשעבר ו-54% מהחרדים דיווחו על רגשות לאומיים כשנוגן ההמנון. בקרב בני הנוער, רק 64% דיווחו על רגשות לאומיים שהתעוררו בהם כשההמנון נוגן. 22% דיווחו על רגשות שאינם לאומיים - למשל זיכרונות אישיים מסוגים שונים. "להמנון יש השפעה גם על בני הנוער, אבל פחות חזקה", אומר ד"ר גלבע. לדבריו, תוצאה זו הפתיעה אותם במחקר כיוון שידוע כי בני נוער הם דווקא לאומיים יותר בממוצע ממבוגרים. "יש לזה כמה הסברים אפשריים. בגיל ההתבגרות יש מגמת התמרדות כלפי הממסד בכלל וההמנון שמייצג את הממסד. יכול להיות גם שזה אומר שהנוער קצת נחלש מבחינה לאומית".

מתוך עפרי אילני, " עוד לא אבדה תקוותנו" 91% מהמשתתפים העידו כי שירת "התקווה" מעוררת בהם רגשות לאומיים", הארץ, 3.12.2009 © כל הזכויות שמורות לעיתון "הארץ" בע"מ

- א. ערכו משאל בכיתה או בקרב חברים או משפחה מה משמעות ההמנון עבורם.
- ב. הציגו את הנתונים והסיקו מסקנות על משמעות התקווה בעיניהם.
- ג. הסבירו מהו, עבורכם הקשר, בין הזהות הלאומית שלכם לבין היחס להמנון.

העשרה:

1. "דגל כחול לבן", **סמלי מדינת ישראל**, ירושלים: משרד החינוך, האגף לתכניות לימודים ומרכז ההסברה, 1985
2. בלצן, אסתרת " התקווה- עבר הווה, עתיד", משרד החינוך, האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים, 2009.
3. בקשי אביעד "משמעותה החוקתית של ישראל כמדינת לאום יהודית" (עבודת גמר לתואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן- הפקולטה למשפטים, 2010).
4. ברק ארז דפנה, " גלגולו של חזיר מסמל לאומי לאינטרס דתי?" (משפטים לג (2) תשס"ג).
5. גביון רות, " שישים שנה לחוק השבות היסטוריה, אידיאולוגיה הצדקה", מרכז מציל"ה למחשבה ציונית יהודית ליבראלית הומניסטית, ירושלים תש"ע 2010.
6. דלה-פרגולה סרג'ו, דמוגרפיה ועמיות יהודית, בתוך: עמיות יהודית - מתווה מעשי להוראה ולמידה, בית הספר הבינלאומי ללימודי העם היהודי - בית התפוצות
7. יגודה מיכאל "**חקירות השב"כ לאור מקורות המשפט העברי**", אדר ב תש"ס, מרץ 2000, מתוך אתר דעת.
8. יגודה מיכאל, "לא תעמוד על דם רעך: חובת הצלה וגבולותיה". משרד המשפטים. המחלקה למשפט עברי, תשס"א, גליון 24 ישראל.
9. ורהפטיג, זרח חוקה לישראל – דת ומדינה, **ירושלים: מסילות, 1986**.
10. טננבוים אברהם "על מעמדו הראוי של המשפט העברי" **שערי משפט (תשס"ד) ג(2) עמ' 393-423**.
11. סולברג נעם, "**לשון טובה" ופיצויים הכסף לא יענה את הכול**", מתוך אתר דעת
12. רובינשטיין אמנון: המשפט הקונסטיטוציוני, חלק א, 97-105, (1996)
13. **רקובר נחום "התשובה - היבטים משפטיים"** משרד המשפטים. המחלקה למשפט עברי. תשס"א, גליון 43 ישראל